

bovenal met personeelsproblemen heeft bemoeid. In het laatste deel komt Chiel Daelman ter sprake, die zeventig jaar lang caddie bij Toxandria was en actief als medeoprichter en voorzitter van de caddievereniging Sport na Arbeid (SNA). Tot in de tweede helft van de twintigste eeuw was de caddie een vast onderdeel van de golfsport. Hij droeg de tas met stokken, maar deed meer dan dat. In de loop der jaren ontwikkelde hij zich tot een assistent, raadgever van de speler en soms zijn coach. De speler en zijn caddie vormden in het ideale geval een ingespeeld duo.

Aan de hand van dergelijke voor Toxandria belangrijke personen wordt de geschiedenis van de club in beeld gebracht. Timmerman beschrijft hoe een golfclub een verzameling van een aantal recreanten is die hun hobby uitoefenen, maar ook een kleine gemeenschap van mensen die werken voor hun levensonderhoud. Dit laatste laat hij dus in zijn boek uitgebreid aan de orde komen.

Het boek geeft blijk van een grote betrokkenheid bij de golfclub Toxandria en de levens van de diverse personages. De auteur schetst met liefde het wel en wee van de mensen die van belang waren voor het voortbestaan van de golfclub, en je kunt mede uit de gedetailleerdheid opmaken dat hij zijn onderzoek gedegen gedaan heeft. Mijn enige punt van kritiek betreft de stijl van de auteur, waaruit weliswaar grote inzet blijkt maar niet altijd een kritische geest. Mij bekreep het gevoel dat de schrijver voortdurend de mening van de beschreven personen vertolkt, maar niet met een eigen visie komt. Een gemiste kans!

Achterin het boek bevinden zich allereerst een chronologie, een lijst van bijzondere leden, zes plattegronden, respectievelijk drie van de baan en drie van het clubhuis, een overzicht van geraadpleegde literatuur, geraadpleegde bronnen, de noten per hoofdstuk en tot slot een register van persoonsnamen.

Gwendolyn E. van Essen

G. Zondergeld, *Geen duimbreed?! De Vrije Universiteit tijdens de Duitse bezetting* (Zoetermeer: Meinema, 2003, 295 blz., €18,-, ISBN 90 211 3867 0).

Gjalt Zondergeld plaatst zijn vlot leesbare geschiedenis van de Vrije Universiteit tijdens de Duitse bezetting in het kader van discussies over de Tweede Wereldoorlog als cesuur in de nationale geschiedenis en de moreel geaarde geschiedschrijving over de oorlogsjaren. Dat is verrassend voor wie weet dat de universiteitsgeschiedenis op nationaal niveau als zelfstandige discipline bloeit. Speciaal over Nederlandse universiteiten in oorlogstijd is inmiddels zoveel verschenen, dat een universiteitshistorische setting bij dit boek voor de hand lag. Anderzijds, wie Zondergeld en zijn engagement kent, zal niet verbaasd zijn dat hij deze verouderende discussies toch voortzet en modernere vraagstellingen links laat liggen.

Discussies in het historisch vak zijn niet snel ouderwets, maar ik heb niet de indruk dat het kader dat Zondergeld koos behulpzaam is om de geschiedenis van de Vrije Universiteit in oorlogstijd te verklaren. Het is immers moeilijk vol te houden dat deze universiteit haar beleid in de periode 1940-1945 baseerde op een goed-fout-schema. Deze kleine, gereformeerde universiteit reageerde per saldo niet veel anders dan de overige Nederlandse universiteiten: ze nam een afwachtende houding aan; trachtte voorts ongeschonden de oorlog door te komen. In discussies achter de schermen met het ministerie van onderwijs liet de hoogleraar rechten V. H. Rutgers als de rector voor de jaren 1940-1941 en 1941-1942 soms zijn tanden zien — zijn foto siert terecht het omslag — maar een publiek verweer bleef ook aan deze zo maatschappelijk verwortelde universiteit achterwege. Toch was daar wel reden toe geweest, met hoogleraar

theologie H. H. Kuiper die het kort na de Duitse inval publiekelijk had over Wilhelmina die we ‘als landsmoeder lief *hadden*’, en met de provocerende hoogleraar geschiedenis A. A. van Schelven die zich in de zomer van 1940 openlijk bij Arnold Meijers Nationaal Front aansloot.

Achteraf is de oorlogsepisode in de VU-geschiedenis uiteraard wèl in het goed-fout-schema geplaatst: de na de oorlog omgekomen hoogleraar rechten J. Oranje, rector voor de jaren 1943-1944 en 1944-1945, werd tot de gevallen van de Vrije Universiteit uit de bezettingstijd gerekend (248), terwijl de naam van H. H. Kuiper, verjaagd van huis en haard ten gevolge van de militaire strijd, op een kar berooid en verzwakt naar Groningen gebracht en daar begin 1945 overleden, *niet* op de officiële herdenkingsplaquette werd vermeld. De weglating van Kuipers naam op de herdenkingsplaquette, zonder dat hij in of na de oorlog aan de Vrije Universiteit officieel bekritiseerd is vanwege zijn standpunt, is een daad van historische correctheid, die aan het ethisch laakbare grenst. Zondergeld meldt de weglating niet; begrijpelijk, want het getuigt van een herschikking van de feiten conform een aan de werkelijkheid opgedrongen goed-fout-schema, een schema dat hij in dit boek juist hanteert omdat het zo goed aansluit bij de werkelijkheid van de oorlogsjaren.

Zondergelds boek mist een duidelijke onderzoeksvraag. Mede daardoor blijft het beeld dat hij presenteert dicht in de buurt van de indruk die het in 1946 gepubliceerde tekstenboek *De Vrije Universiteit in oorlogstijd* biedt. Vanuit universiteitshistorisch kader was er vermoedelijk toch ander en nieuw licht op de geschiedenis van de Vrije Universiteit in oorlogstijd gevallen. Mij trof bijvoorbeeld de dominantie van de juridische faculteit in de oorlogsjaren. De eerste halve eeuw van de in 1880 gestichte Vrije Universiteit gaven theologen de toon aan en waren veel problemen theologisch van aard. Maar in de laatste theologisch geladen zaak die de universiteit op haar grondvesten deed schudden, de kwestie-Geelkerken (1926), lijkt de theologische faculteit in diskrediet te zijn geraakt en komen de juristen op. A. Anema en H. Dooyeweerd en Rutgers nemen in 1933 het voortouw in de strijd tegen de totalitaire ideologie, en daarbij sluiten de sterke rectoraten van Rutgers en Oranje in oorlogstijd aan. De juristen beantwoorden in hun optreden niet aan het beeld van de verzuilde, uniforme wereld van de gereformeerde mannenbroeders, maar zijn, zo meldt Zondergeld, actief in het algemene maatschappelijke leven. Met hen aan het roer krijgt de Vrije Universiteit in het interbellum onmiskenbaar een ander karakter, maar dit is Zondergeld ontgaan.

Het zwakke rectoraat van de theoloog D. Nauta (1942-1943) is exemplarisch. Een krachtig protest tegen totalitaire ideologieën klonk vanuit hun kring niet op en hoewel de juristen hen leerden dat er nieuwe kerk-staat-verhoudingen ontstonden, reageerden ze daar niet op. Buiten gereformeerde kring treden ze nauwelijks op en gevoegd bij hun jarenlange verzet tegen nieuwe wijsgerige inzichten als van F. J. J. Buijtendijk, H. J. Pos, Dooyeweerd en D. H. Th. Vollenhoven en hun ouderwetse onderwijs (over Karl Barth werd in het interbellum nauwelijks college gegeven, terwijl theologisch Nederland inmiddels barthiaans werd), levert dit het beeld op van een naar binnen gekeerde, verstarde theologische faculteit, die alleen bij de achterban nog gezag genoot. In hoeverre verlamde dit de Vrije Universiteit in haar optreden tegenover de bezettende macht? En in hoeverre verklaart de tweederangspositie van de theologen binnen de universiteit hun overheersende rol bij de kerkscheuring in de Gereformeerde Kerken in 1944, die ook Zondergeld wel noemt, maar zonder dat het verband ervan met de geschiedenis van de Vrije Universiteit duidelijk wordt. Er zijn kortom nog vele discussies te voeren, nieuwe en oude, en Zondergelds boek prikkelt daartoe minder dan verwacht.

George Harinck

J. P. Zwemer, *Zeeland 1945-1950* (Vlissingen: Den Boer de Ruiter, 2000, 719 blz, ISBN 90 74576 21 4).

Dit omvangrijke boek wordt in het voorwoord aangekondigd als eerste deel van een reeks studies over Zeeland in de periode 1945-1960. De regionale geschiedschrijving, die momenteel veel vruchten baart in de vorm van overzichtswerken van de historie van steden en provincies, omvat hiermee een nieuwe variant: de provinciale 'thick description'. Want die term is van toepassing op het grootste deel van het boek van Zwemer. Hij heeft weliswaar voor een ordenend principe gekozen door als centrale thema's de wederopbouw en de toenemende rol van de staat te nemen, maar dat neemt niet weg dat zijn studie een welhaast encyclopedisch karakter heeft gekregen.

Na uitgebreide hoofdstukken over Zeeland in het interbellum en gedurende de bezetting, wordt de naoorlogse geschiedenis in vier delen behandeld. Allereerst komt de 'evacuatieperiode' aan de orde. Na de bevrijding in november 1944 was een groot deel van de provincie door zware gevechten en inundaties in feite onbewoonbaar geworden. De vestiging van het centraal gezag na de bevrijding verliep in Zeeland buitengewoon moeizaam en onregelmatig. Zwemer volstaat hierbij niet met een analyse van de complexe verhoudingen tussen het voormalig verzet, het militair gezag, de vooroorlogse autoriteiten en de civiele diensten van de geallieerden. Hij slaagt er ook in over te brengen hoezeer de bevolking te lijden had, eerst onder het geweld van de bevrijding, vervolgens onder de bestuurlijke willekeur.

Zwemer legt een grote voorliefde voor het verhaal van de 'gewone man' aan de dag. Scherp wordt daardoor duidelijk hoe de tijd van herstel van oorlogsschade en voorzichtige wederopbouw door de Zeeuwse bevolking is beleefd. In het deel van het boek dat is gewijd aan de politiek, met als centrale thema de 'doorbraak', komt naar voren hoezeer sprake is geweest van lokale ontwikkelingen, waarin een gemeenschappelijke Zeeuwse noemer zich veelal hooguit deed vermoeden. Zwemers betoog is op dit punt niet veel meer dan smakelijke anekdotiek rond enkele hervormde predikanten die publiekelijk waren toetgetreden tot de nieuwe Partij van de Arbeid, en oude SDAP-leden die het er maar moeilijk mee hadden dat de PvdA, hun nieuwe politieke tehuis, meedeed aan Koninginnedag. Bij de eerste naoorlogse kamerverkiezingen bleek de PvdA het in Zeeland heel behoorlijk te doen: de overloop naar de CPN was geringer dan in Nederland als geheel en bovendien bleek de PvdA in Zeeland nogal wat hervormde voormalige ARP-stemmers te trekken die voor een deel ook overstapten naar de andere winnaar in Zeeland: de CHU. Deze laatste slaagde er vervolgens bij de vlak na de kamerverkiezingen gehouden verkiezingen voor Provinciale Staten in om stemmen te winnen ten koste van de PvdA, die ook veel voormalige VDB-stemmen verloor aan de VVD. Provinciaal antisocialistisch standdenken was dus sterker dan affiniteit met het landelijke doorbraakstreven. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1946 kwam echter naar voren dat de opmars van arbeiders in de Zeeuwse politiek niet te stoppen was. De vooroorlogse gezagsverhoudingen waren door de bezetting onherstelbaar aangetast, concludeert Zwemer.

Na meer dan 350 pagina's met dit soort aardige wetenswaardigheden volgen zes hoofdstukken onder de noemer 'Wederopbouw', waarin Zwemer zich méér dan een veredelde chroniqueur betoont. Geen 'thick description', maar een afgewogen betoog over het herstel van Zeeland na de oorlog. Een uitstekend hoofdstuk over grote planologische ambities wordt gevolgd door hoofdstukken waarin scherp de belemmeringen voor modernisering naar voren komen. De bijzondere geografie van de provincie gekoppeld aan een gebrek aan middelen, stonden stedenbouwkundigen en het provinciebestuur in de weg. Bovendien bleek de gebrekkige infrastructuur een hinderpaal voor de terugkeer van industrie. Eigenaren van verwoeste bedrijven